

A kultúrák közvetítés zsákutcai

Ha érdemben akarunk mondani valamit a kultúra jelentőségéről az emberi életben, beleütközünk abba a problémába, hogy a köztudatban élő felfogás figyelmen kívül hagyja ezt az összefüggést. Annak ellenére, hogy az iskolai oktatás vállalt feladata éppenséggel a kultúra eredményeinek átadása és az iskolán kívüli kulturális intézmények is ezt a célt szolgálják. A kultúrák közvetítés gyakorlata azonban sohasem veti fel azt a kérdést, hogy amit átad, az hogyan épül be az átvevők gondolkodásába, magatartásába. Még az iskolai oktatás is – amely pedig igyekszik feltárni az átvétel hatását – megmarad a leckék „megtanulásának” ellenőrzésénél, és nem vizsgálja annak szélesebb, személyiségfejlesztő hatását. Más kulturális intézmények még ennyire sem törődnek kultúra-közvetítésük hatásával; pontosabban a hatást látogatottságuk mennyiségével azonosítják. Úgy látszik tehát, mintha a kulturális javakkal ismerkedők művelődése a kultúra egyszerű átvételével történe, és benne mellékes lenne az, ki hogyan viszonyul a kultúrához.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a kultúra közvetítői a tömeges látogatottságot önmagában elégségesnek tartanák. Tudják, az is kell, hogy az emberek elégedettek legyenek azzal, amit kapnak. Az átadott kultúrának érdekesnek kell lennie, mert ennek hiányában érdeklődés sincs, és nem is lesz tartós. Az elégedettséget kiváltó tetszés oka azonban mindig bizonytalan. Megtörténhet, hogy a kultúrát közvetítő személy népszerűsége vált ki lelkes fogadtatást, és nem az, amit a kultúrából átad. Elismerhető persze, hogy egy rendezvényen – ahol a közvetítők aktívak, az átvevők pedig passzívak – nem is derülhet ki, a hatást mi okozza. A felhangzó taps elfedi az átvétel egyénileg különböző minőségét. S mennél többen vannak jelen, annál kevésbé tárulhat fel ez a különbség.

Ezért érthető, hogy a kulturális életünk szervezőit az a meggyőződés élte, a feladatuk csak annyi: érdekes élményt adva minél több emberhez eljuttatni a kultúra értékeit. Ez a meggyőződés a felvilágosodás korából ered. Az hittel vallotta, a tudomány eredményeinek széleskörű terjesztésével a társadalom bajai is megszüntethetők. Megszűnhet a babona, a vakhit, az előítéletes elfogultság, és bekövetkezhet a mindenütt érvényre jutó boldogság kora, mert az embereket már a kölcsönös megértés, segítőkészség és a tudatoson vállalt erkölcsös magatartás fogja vezetni, és képessé válnak arra is, hogy megjavítsák életkörülményeiket.

Tudjuk, hogy ez az optimizmus nem bizonyult reálisnak. A gondolkodás fogyatékoságai nem tűntek el az emberi együttélés történelmi alakulásában, és a szegénység sem, amit a felvilágosodás hirdetői a tudat elmaradottságával kötöttek össze. Ezért egyre többen jutottak arra a következtetésre, hogy nem a tudat formálásában kell a megoldást keresni, hanem a társadalmi gyakorlat átalakításában. A gazdaság termelőképességének növelésében, a közéleti-politikai viszonyok harmonikusabbá tételében. Ezzel azonban a művelődés ügye is háttérbe szorult. Annak ellenére, hogy a felvilágosodás hatásaként az országok többsége bevezette és kötelezővé tette a gyermekek iskolai oktatását, és a felnőttek számára kulturális intézményekkel tette hozzáférhetővé a szellemi kultúra eredményeit.

A kultúra nyilvánossága mégsem hozta magával a közműveltség szintjének jelentős növekedését a társadalom egészében. Ezt sokan azzal magyarázták, hogy kevés a kultúrát terjesztő alkalomok száma. Ezért egyre többen javasolták a művelődés „fehér foltjainak” eltüntetését. Eszerint el kell juttatni a kultúrát a legkisebb településekre is, mert az ott élők különben megmaradnak hiányos műveltségükben, és képtelenek lesznek az életük megjavítására. Az ilyen vállalkozások részleges sikere meggyőzhette a kezdeményezőket, hogy csak az önfeláldozó

lelkesedésem múlik minden, ezért állandósítani kell a találkozást a kultúra és a kevésbé képzett emberek között. Egyre többször derült ki azonban, hogy az így átadott kultúra nem épül be az átvevők gondolkodásába, sőt jellemző köztük az ismeretek félreértése, eltorzítása.

Még az olyan felvilágosító előadások hatása is sokszor csekélynek bizonyult, amelyek az életpasztaatokhoz kapcsolódtak, tehát volt mihez kötni a kapott információkat. Włodzimierz Szewczuk számolt be arról a múlt század közepén végzett kutatásaiban, hogy az életről és halálról szóló előadás falusi hallgatósága sem képes megérteni annak tanulságait. Többségük utólag csak általánosságokat mondott róla, és egyetlen konkrétumot sem volt képes felidézni. Mások ugyan meg tudtak említeni ilyet, anélkül azonban, hogy azt más tényekkel összefüggésbe hozták volna. A kiragadott példák inkább csak érdekességet jelentettek nekik, az előadott tárgy lényegétől függetlenül. Nagyon kevesen tudtak a tények közt összefüggéseket találni, és ez bizonyította, hogy még a viszonylag közérthetőnek szánt gondolatmenet recepciója is rendkívül szegényes. Szewczuk azt is megállapította, hogy egy szóbeli közlésnek melyek azok az elemei, amelyek könnyítik, vagy nehezítik az átvételt. A közlés kifejezőkészletében az elvont és a konkrét, az idegen és a hazai fogalmak maguktól értetődően jelentik az átvétel akadályait és azok hiányát. Számottevő a befogadás alakulásában, hogy az új információk mennyire állnak kapcsolatban a befogadó meglévő tapasztalataival, ismereteivel, mert az új ismeretek tapadhatnak a régi tudattartalomhoz, és ez segítheti beépülésüket az illető gondolkodásába. Tehát nemcsak a megértést befolyásolhatja kedvezően, hanem a tudás megőrzését is. Kevésbé szokták ilyenkor megemlíteni a közlés mondatainak egyszerűségét, tagoltságát, pedig magától értetődő, hogy a rövidebb egységekre tagolt gondolatok könnyebben foghatók fel, mint a terjedelmes, bonyolult utalásokkal és alárendelt mellékmondatokkal terhelt közlemények.

A felsoroltakon kívül Szewczuk eljutott a befogadás téves elemeinek felismeréséhez is. Ebben döntő szerepe van annak, hogy még a legkezdetlegesebb információátvitel is gyakran mondható aktívnak, de ez az aktivitás olyan szelektálás, amely inkább torzítja, mint segíti a kapott tájékoztatás megértését. A fogalmak téves használata, az összefüggések önkényes és irreális feltételezése, az általánosítás indokolatlansága, a tapasztalatoknak a tudományosan igazolt nézetek fölé emelése, azok „cáfolása” mind olyan jelenség, amely gyakran mutatható ki a recepciós vizsgálatok anyagában. Ezért az ilyen felméréseknél csak alapos elemzéssel lehet valós képet kapni a „művelődés” alakulásáról. Ez feltárhatja, hogy a hasznosnak vélt előadások hatása olykor nemcsak gyenge, de káros is, amennyiben nem tisztázódnak a félreértések és a rossz következtetések. S ha az ismeretterjesztés egyirányú kommunikáció marad, erre nincs is lehetőség. Még az előadást követő hozzászólások esetében is csak a véletlennek köszönhető az ilyen tévedések feltárulása.

Alacsonyabb képzettségűeknél a gondolkodás zavarai gyakran okoznak elháríthatatlan akadályokat a műveltséget fejlesztő kezdeményezések elé. Alekszandr R. Lurija számolt be ilyen problémákról a múlt század 30-as éveiben végzett vizsgálataiban. Kevésbé képzett, nem egyszer írástudatlan felnőtteket kérdeztek meg például arról, hogy szerintük „a kalapács, a fűrész, a fahasáb és a balta közül melyik hasonlít egymáshoz és melyik nem?” A kapott válasz szerint mindegyik hasonló, mert „ezekkel együtt kell dolgozni”. S amikor a kérdező azt mondta, eszerint mindegyik szerszám? A felelő szerint igen, „mert fa nélkül nem lehet dolgozni”. Még furcsább válasz született ennél a kérdésnél: Melyek tartoznak össze hasonlóságuk miatt és melyek nem, ha látunk egy puskát, egy madarat, egy tört és egy puskagolyót? A válaszoló szerint mind a négy összetartozik, mert a madarat a golyóval töltött puskával lehet lelőni, és törrel felvágni”. Arra a kérdésre, hogy nem arról van-e szó, hogy itt három tárgy hasonlít egymáshoz, a madár pedig nem? – a válasz az volt, hogy „a madár is velük kell hogy legyen, különben nem lesz mire löni”. Lurija megállapította, „az

iskolázatlan személyeknél dominált az a tendencia, hogy gyakorlati, az életben előforduló tevékenységekre támaszkodnak, az elméleti jellegű általánosítás teljesen idegen tőlük”.

Az ilyen példák figyelmeztetnek, hogy a tudományos ismeretek terjesztése alacsonyabb képzettségű embereknél reménytelen, mert a fogalmak besorolására képtelenek, és az elvont kifejezéseket sem értik meg. Ezért illúzió a tudományok népszerűsítése, mert az csak akkor „sikeres”, ha szórakoztat. Ebben az esetben azonban le kell mondani a tudományos felfogás megértéséről. A kuriózumok alkalmilag leköthetik a figyelmet, kiválthatják a tetszést is, de bizonyos, hogy a gondolkodást nem fejlesztik. Nem véletlenül korlátozódik újabban a tudományos ismeretterjesztés nálunk a képzett hallgatóságra, mert csak ott lehet számítani megértésre, de még ezen a szinten is inkább csak a tárgyhoz valamennyire értő, szakszerű felkészültség lehet biztosíték a hatékonyságra. S valószínű, hogy ennek hiányában még a magasabban képzett hallgatóságnál is bekövetkezhetnek félreértések és megértési hiányok.

Kétségtelen, hogy a tudományok nyelve kétféle értelemben is nehezíti a közölt tartalom befogadását. Egyrészt a gondolatok elvontsága, másrészt a fogalmak szaknyelvi használata miatt. Az utóbbi lehetetlenné teszi a megértést azoknak, akik járatlanok az adott szakterületen. Ám ez a probléma akkor is fölmerül, ha – például a társadalomtudományban – olyan fogalmak jelennek meg, amelyek a közbeszédből ismertek. Ha a „szabadság” egy szövegben a társadalomra vonatkozik, a kezdetleges gondolkodás nem fogja megérteni. Számára ez a szó „a börtönből szabadulást” fogja jelenteni, vagy „a munka nélkül eltölthető időt”, amit a munkahely mégis fizet. Egy társadalmi rendszer szabadsága számára értelmezhetetlen, ahogy a vele összekapcsolódó „demokrácia” fogalma is. Az ilyen fogalmak a felszínes gondolkodásban kiüresednek, tartalmatlan szólammá válnak, amivel könnyű visszaélni.

Látszólag más helyzetben van a szépirodalom és a művészet. Itt nem annyira az értelem, mint a képzelet és az érzelem uralkodik a befogadás folyamatában, és ez látszólag hozzáférhetőbb a kevésbé művelteknek. Csakhogy ez tévedés. Már az is figyelmeztető, hogy az ilyen események közönsége is megoszlik előképzettség és műveltség szerint. Igaz ugyan, hogy az irodalmi, művészeti alkotás szubjektivitása miatt a befogadás jogosan szubjektív. Tehát indokolt, hogy az alkotásokkal ismerkedők tudatuk tartalmát vetítik a kapott élménybe, úgy, hogy szabadon élnek a képzeletükkel és érzelmeikkel. Ám ha ez szegényes, fejletlen, akkor a kulturális javak bemutatása sem lehet hatékony számukra. Egyszerűen képtelenek azt megszólaltatni, nem tudnak mit kezdeni a jelrendszerével, szerkezeti felépítésével, jelképes tartalmaival. Ezen a szinten csak olyan művek lesznek számukra hozzáférhetőek, amelyek azonosak a mindennapi életükben tapasztaltakkal, azt semmiben sem haladják meg. Ők csak a már ismert, szokványos, sematikus élményeket tudják élvezni, mert az nem követel tőlük semmilyen gondolati aktivitást, csupán tudomásul vételét annak, amit amúgy is ismernek. Persze azt is felületesen, leegyszerűsítve, a jó és a rossz ellentétére korlátozva.

Az irodalmi, művészeti alkotásokat terjesztőknek tudomásul kell venniük, hogy ebben a helyzetben képtelenek a népet „művelni”. A műveltség fejlesztése csak azoknál érhető el, akik hajlandók arra, hogy a kulturális élmények hatására gondolkodásukban megváltozzanak, műveltebbé váljanak. Bennük már kialakult az igény erre, a készség szintjük is fejlett, és nyitottak az új megközelítést kívánó művek átélésére. Tény, hogy ez nem mindig azonos a magasabb szintű iskolázottsággal. A „magas kultúra” eseményeit látogatók ízlése és elsajátítási képessége sem feltétlenül egyezik azzal az alkotással, amivel találkoznak. Még náluk sem jelenti feltétlenül a tetszés kinyilvánítása a művelődés pozitívumait. A kultúrát közvetítők ezért nem is lehetnek bizonyosak abban, hogy valóban hatékonyak. Még akkor sem, ha nagy a látogatottság, hangos a tetszésnyilvánítás, és elismerő vélemények jelennek meg a rendezvényeikről. A közművelődést a kultúra közvetítésével azonosítók sohasem tudhatják, valóban a művelődést segítették-e, vagy csak a lehetőséget kínálták hozzá. Az, hogy

e lehetőség mivé válik, a befogadók elsajátítási képességétől, annak színvonalától függ. Ha erről semmilyen visszajelzés sincs, nem is lehet eredményről beszélni.

A közművelődés fogalma feltételezné, hogy a kultúra terjesztésén túl segíti a művelődéshez szükséges készségszint fejlődését. Sokan úgy vélik, ez az iskolai oktatás feladata. Nem tagadva a jelentőségét, hozzá tehetjük azonban, hogy ez csak akkor hatékony, ha a felnőtt korra is kiterjed, hiszen nem biztos, hogy az ekkor átvett kulturális javak feldolgozásához elég a gyermekkorban kialakult készségek szintje. Persze a felnőtteket nem tanítani kell erre, hanem a kultúra feldolgozásának intenzitását kell megnyitni számukra. Ha az előadások helyett (vagy azok mellett) megbeszélés teszi lehetővé az elsajátítás elmélyítését, akkor az ilyen véleménycserében fejlődhetnek az egyéni meglátások, kialakulhatnak önálló gondolatok a többiek véleményéhez kapcsolódva. Úgy, hogy közben a téves következtetések is felismerhetővé váljanak.

Az ilyen alkalmak azonban ritkák a közművelődésünkben. Szervezőinek többsége meg van győződve arról, hogy nem kell többet tenni, mint eljuttatni a kultúrát az emberekhez, lehetőleg minél többször, minél nagyobb érdeklődést kiváltva. S ami azután ennek hatására az egyénben kialakul, azzal nem kell törődni, mert az magánügy. Vagy ami még megtevesztőbb: az a hit él bennük, hogy a befogadás szintje azonos lesz a terjesztett kultúra szintjével. Akik a közművelődést a kultúraközvetítéssel azonosítják, ezt a termelés és fogyasztás mintájára, az adás-vétel mechanizmusaként fogják fel. Csak azt hagyják ki belőle, ami több a kulturális javak átvételénél: a művelődést. Ami személyes viszonyulást jelent a kultúrához. Ez a folyamat csak akkor válik érthetővé, ha a kultúra átadását és átvételét a beszédhez hasonlítjuk. A beszélők közt is megértés csak akkor lehetséges, ha az elhangzó fogalmakat és azok kapcsolódását mindkét fél érti. A művészet nyelve persze nem azonos a beszélt nyelvvel, és még az irodalom nyelve sem. Még akkor sem, ha látszólag minden szó megvan a köznapi nyelvben is. Az irodalom azonban többletjelentést ad azoknak, és ennek fel nem ismerése lehetetlenné teszi a mű megértését. Amikor Ady egyik versében azt mondja, „minden Egész eltörött”, az nem tárgyak összetörését jelenti, hanem az emberi valóság szétesését, amit az is kifejez, hogy a versben „minden láng csak részekben lobban, minden szerelem darabokban”. Az „egész” általános jelentését már a nagybetűs szókezdet is jelzi, amit a további verssorok konkrét képekkel egészítenek ki. Olyan képekkel azonban, amelyek összefüggéseik következtében jelképes többletjelentést kapnak. („Fut velem egy rossz szekér, utána mintha jajszó szállna, félig mély csönd és félig lárma”.)

A művészetek nyelve még távolabb van a mindennapi érintkezés nyelvtől. S ha valaki semmit sem ért ezekből, akkor nagyon nehezen lehet a művek egészének megértését feltételezni. Persze ez gyakran rejtve marad, még akkor is, ha valaki befogadásának kudarcát a „tetszik” kimondásával leplezi. Ami a tudományos közlemények meg nem értésénél természetes, az irodalmi és művészeti alkotások esetében – a befogadás szubjektivitása miatt – rejthető. Csak akkor tárul fel az ilyen fogyatékoság, ha megfogalmazza valaki, mit gondol. Igaz, sokszor szinte lehetetlen szavakban kifejezni, ami érzés és élmény, de utalásokkal mégis jelezhető, hogy ki miért érzel úgy valamit. A képzőművészeti alkotásoknál már az is árulkodó, ha a néző csak azt veszi észre, hogy a mű mit ábrázol, és nem törődik azzal, az hogyan jelenik meg, a mű részletei szerkezetileg hogyan kapcsolódnak össze. Egy filmnél sem fogható fel a mű értéke, ha csak a történetek és a hozzájuk kapcsolódó szövegek kötik le valakinek a figyelmét, anélkül, hogy észrevenné, a kép adta látvány hogyan járul hozzá ehhez. A film több mint fényképezett színházi előadás, a vizualitása is lényeges. A művészi értékű filmekben a képnek mindig lényeges szerepe van, az nem pusztán háttérre az eseményeknek. Nem mindegy tehát, hogyan mutat be valamit.

Hans Georg Gadamer hangsúlyozza, hogy a művészet „együttjátszást” feltételez. Nemcsak az alkotó hoz létre egy művet, hanem a befogadó is, még ha az nem is tárgyasul. S

ha elmarad részéről az alkotó jellegű befogadás, akkor a mű sem hathat, mert nem kel életre a befogadó tudatában. Részéről a mű „holt érték” marad. Ezért érdemes elgondolkozni azon, hogy mit kellene tenniük a közművelődéssel foglalkozóknak, hogy az ilyen elmaradottság csökkenjen. Talán beismerhető, hogy „a kultúra közvetítése” ehhez kevés. Valójában felment attól, hogy a műveltségi szint emelését segítsük, amennyire csak lehet.

A kulturális eredmények terjesztésének hierarchikus rendje látszólag indokolt. Az iskolában arra épül az oktatás, hogy felnőttek tanítanak gyerekeket, mégpedig olyan felnőttek, akik tudnak valamit, amit a tanítványaik nem. Az iskolán kívüli kulturális intézményekben hasonló a helyzet: azok adják át a kultúrát, akik szakértői annak, és azok veszik át, akik nem. Magától értetődő, hogy a kultúra átadóinak erre a feladatra szakszerű képzettséget szerezve kell felkészülniük, és a feladatuk életüket átfogó hivatássá érik. A kultúra átvevőinek nincs ilyen speciális felkészültsége, és a művelődésük sem válik hivatássá. Ennek ellenére elgondolkoztató, szükségszerű-e, hogy a kultúra átvételét az önállótlanág és a járatlanság határozza meg? És szükségszerű-e, hogy a művelődés alakulása esetlegesen maradjon, és kiszoruljon a közügyekből? Ha indokoltan említjük ma a tudás társadalmát és az élethosszig tartó tanulást, művelődés szükségességét, a hozzá nélkülözhetetlen készségek, képességek kifejlesztésével senki se törődjön? A kultúra közvetítői szerint ez nem az ő feladatuk. Ha viszont úgy gondolják, ők mégis illetékesek ebben, akkor nem kell mást tenniük, mint a kultúráközvetítés extenzivitása helyett a műveltségfejlesztés intenzivítására kell a hangsúlyt áthelyezniük. Ami gyakorlatilag kis létszámú csoportok önművelését jelentené. Valahogy úgy, ahogy az Észak-Európa országaiban történik.

Két és fél évtizede eljött Magyarországra a legnagyobb svéd felnőttképzési szervezet (az Arbetarnas Bildnings Förbund) néhány képviselője, hogy átadja tapasztalatait a tanulókörök gyakorlatáról. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat összehívta megyei, városi titkárait, hogy hallgassák meg a svédek beszámolóját. Ők részletesen elmondták, hogy náluk a felnőttek kis létszámú csoportokban képzik magukat az érdeklődésüknek megfelelő témakörök közös feldolgozásával. És felajánlották, hogy segítenek kifejleszteni nálunk ezt a sikeres művelődési formát. Akkor felállt az egyik dunántúli megye titkára, és azt mondta: tulajdonképp semmi újat sem hallottunk; nálunk az ismeretterjesztő előadásaink hallgatói is tekinthetők tanulócsoporthoz. Az illető nem értette meg, hogy mi a különbség az előadásokat hallgatók és egy csoportban a témát közösen megbeszélők között. És úgy látszott, hogy a jelenlevők mind egyetértettek vele, mert senki sem igényelte az együttműködést a svéd szakemberekkel.

Ez az eset talán érzékelteti, hogy a kultúra közvetítésében megrekedő felfogás és a kultúrát az emberek együttműködésével feldolgozó felfogás különbsége mögött a társadalmi fejlődés két eltérő szintje található meg. Az elsőkben a társadalmi lét alakulása a kiváltságos helyzetben lévőkől függ, a társadalom többsége számára ennek csak a tudomásul vétele és elfogadása marad. A másodikban a társadalom tagjai illetékesek a változások alakításában, és a gyakorlatban élnek is ezzel a felelősséggel. Vagyis demokráciában élnek, míg a velük ellentétes helyzetben lévők a demokrácia hiánya miatt maradnak függő helyzetben.

IRODALOM:

Gadamer, H-G.: *A szép aktualitása*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1994.

Lurija, A. R.: *Utam a lélekhez*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.

Szewczuk, W.: A művelődési anyagok recepciója. A művelődési tartalom befogadását jelző tényezők felnőtt embereknél. In Durkó Mátyás (szerk.): *A felnőttnevelés és népművelés pszichológiai és andragógiai kérdései*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974.